

Deze fietstocht is gemaakt in het kader van de buitententoonstelling *'Iconen van het platteland: historische boerderijen op weg naar de toekomst'*. In deze tentoonstelling van het Boerderijfonds uit 2023 wordt aandacht geschonken aan het verleden, heden en de toekomst van de historische boerderij in de context van het veranderende platteland.

Lengte fietstocht is 39.5 km

Het fietsen is op EIGEN RISICO.

De beschreven boerderijen en erven zijn privé eigendom verzoek deze niet te betreden.

www.boerderijenfonds.nl

www.boerderijstichtingfriesland.nl

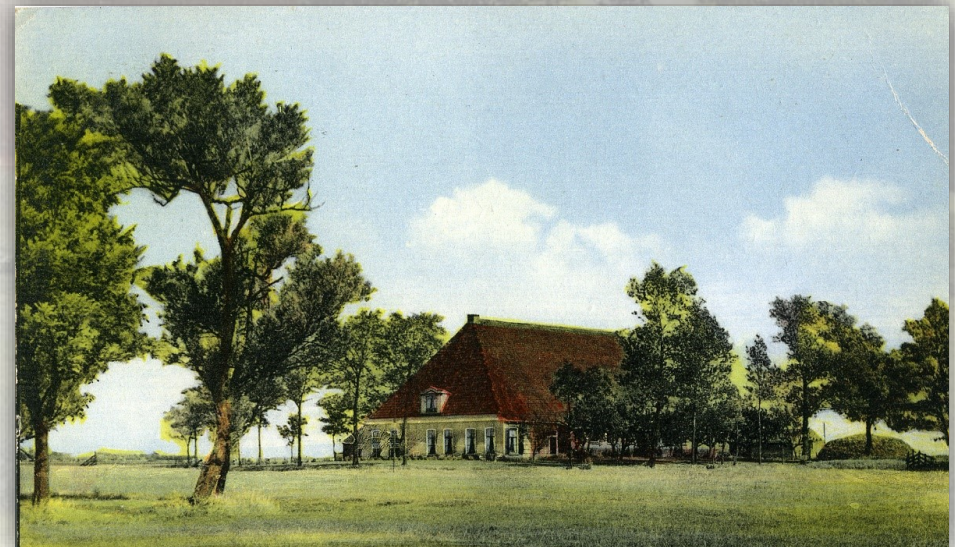
www.frieslandbouwmuseum.nl

Mooi Friesland

FIETSEN LANGS ICONEN

Al eeuwenlang stoffeert de boerderij het Friese landschap. Elke keer wanneer het vanwege klimatologische of sociaaleconomische omstandigheden nodig was, paste de boer zijn gebouw aan. Vandaar dat allerlei types gebouwd zijn van langhuisboerderij, kop-halsromp, stelp en gelede boerderij tot megastal .

Deze tocht leidt de fietser langs een groot aantal van deze iconen van het platteland in de oude landschappen van Oostergo, Middelzee en Westergo.

ROUTE

De start van de fietstocht is bij het Fries Landbouwmuseum. Het museum is gevestigd in een gelede boerderij uit 1909. De eerstvolgende is een stelpboerderij uit 1886. Rechtsaf gaat de tocht langs de oever van de oude Middelsee richting Wurdum. Hier staan boerderijen die bijna allemaal aan de agrarische bestemming zijn onttrokken. Voorbeelden zijn 'Palsma Zathe', een woonzorgboerderij voor dementerende ouderen en even verderop 'Bruinsma Zathe', met een prachtig smeedijzeren hekwerk voorzien van paardenhoofden, nu gebruikt door onder meer Staatsbosbeheer. Net voorbij het viaduct staat een classicistische boerderij waarvan de schuur is afgebroken en waar nu CRV Delta haar Dairy Breeding Centrum heeft.

Bij KP6 linksaf. Rechts 'Oenema State' waarvan de voorloper een Stins was uit de vroege Middeleeuwen. Via KP2 naar Wurdum waar een stelpboerderij nu als dorpshuis fungeert. Het volgende dorp is Swichum, een fraai voorbeeld van een radiaal terpdorp op de klei. De boerderijen liggen aan de buitenrand. De terp is

Bruinsmastate bij de Werpsterhoeke

De route vervolg

rond 1900 afgegraven voor de winning van terpaarde voor grondverbetering van arme zandgronden elders in de provincie.

Via KP95 naar Wergea richting KP96. Via KP97 naar Eagum door de Wergeaster Mar die al in 1633 is drooggelegd door Paulus Jansz. Cley. In de verte staat de toren van Eagum. De voorouders van de bekende acteurs en actrice Henry, Peter en Jane Fonda kwamen uit dit dorp en emigreerden in 1652 naar Amerika. Verder naar KP85 en onder de snelweg door naar KP10 in Reduzum. In dit dorp zijn veel mooie boerderijen te zien

Ayttastate in Reduzum

zoals 'Ayttastate' uit 1484. Bij het kruispunt KP10 rechtsaf, door naar KP25, vervolgens linksaf richting de Swette, over de brug naar KP41 en KP46. Aan de linkerkant staat een monumentale Amerikaanse windmolen uit 1920, gebouwd in Dresden.

In Mantgum staat de 'Mariakerk' uit circa 1500 met veel tufsteen in de muren. Vanaf de 12de eeuw gebruikte men voor het eerst ook grote baksteenformaten, de zogeheten kloostermoppen om de kerkmuren en kloosters mee te bouwen.

De route vervolg

Dan naar KP97 en rechtsaf naar Jorwert KP65. Hier zien we het schrijvershuisje van Geert Mak, waar hij het bekende boek 'Hoe God verdween uit Jorwert' schreef. Ook de classicistische boerderij (tegenover het café) uit 1903 van de familie Castelein is een 'pronkje' in het dorp, met daarnaast de pastorie waar Mak nu woont. Tegenover de pastorie de welbekende notaristuin waar het jaarlijkse iepenloftspul van Jorwert plaatsvindt.

De weg volgen naar Fûns en via KP65 naar KP20 in Bears. Links ligt Westerhûs een gerenoveerde boerderij waar 'Nijkleaster' met nieuwe gebouwen komt, het is een centrum voor 'stilte, bezinning en verbinding'. In Bears ligt 'Unia Sta-

De markante kerktoren van Jorwert

te' een luchtspiegeling van een Stins uit het verleden. Via KP20 gaat de route verder langs paardenfokcentrum van 'VDL Stud' bekend geworden door de bekende hengst Nimmerdor. Dan door Jellum richting KP70. De terp van Jellum is vrijwel volledig afgegraven. De oudste vondsten dateren uit de derde eeuw voor het begin van de jaartelling.

De route vervolg

Bij KP70 rechtsaf richting Boksum. Maak een rondje om de 'Sint-Margaretakerk' uit de 12e eeuw. In 1586 vond hier de Slag om Boksum plaats, een ongelijke strijd tussen een Spaans beroepsleger van 3.000 manschappen met 700 ruiters tegenover een duizendtal vrijwilligers en soldaten uit Leeuwarden en omgeving. De weg vervolgen door Boksum en dan rechtdoor over de Boksumerdaam naar KP59 en richting KP34.

Even verderop staan de moderne gebouwen van de 'Dairy Campus', het centrum voor onderzoek en innovatie in de veehouderij en zuivel. Vlakbij de brug over de Swette ligt de start van schaats-Elfstedentocht. In de verte ligt het Fries Landbouwmuseum waar de fietstocht eindigt.

Dairy Campus

BOERDERIJENBOUW DOOR DE EEUWEN

Terpen

De eerste boerderijen in Friesland stonden op terpen. Oorspronkelijk boden terpen plaats aan één of enkele boerderijen. Sommige van deze 'huis-terpen' groeiden later aan elkaar vast tot een grote woonheuvel. De terpboerderij had wanden van palen met gevlochten takken en daartussen een mengsel van klei, stro en mest. Ook werden wanden wel gemaakt van opeen gestapelde zoden.

De terpboerderij was een soort langhuis waar de stallen in het verlengde van het woongedeelte lagen en onder hetzelfde dak. Omdat de terp niet zo groot was, lagen de boerderijen vaak

Voorbeeld van een terpboerderij

voor een deel op de helling: het woongedeelte lag vrij vlak en was naar het midden gericht.

De terpboerderij had geen scheiding tussen wonen en werken. In het woongedeelte brandde vaak een vuur, de rook ging via de beide uiteinden van het dak naar buiten. De mest werd vaak gebruikt als brandstof.

Langhuis

De opvolger van de terpboerderij is het 'oud Fries langhuis'. In dit kleine, smalle, langgerekte en lage gebouwtje vond werken en wonen plaats

onder één dak, maar wel al met een muur ertussen. In eerste instantie bestond dit boerderijtje slechts uit een stal en een woongedeelte. In latere perioden werd hiertussen een werkruimte gemaakt, waar bijvoorbeeld boter werd bereid. Het woongedeelte bestond uit een kamer met bedsteden en een stookplaats. De stal bestond uit een middendeel met aan weerszijden de koestal. Het vee stond hier met de koppen naar de muur, zoals ook nu nog kenmerkend is voor de Friese boerderij. Belangrijk verschil met de latere boerderijtypen is dat de hooiberging niet in de boerderij geplaatst is, maar buiten naast de boerderij staat (losse hooiberg). Het enige exemplaar van een langhuisboerderij dat er nog is, nu een museum, staat in Warten en stamt uit 1728.

Opvolgers

De kop-hals-rompboerderij ontstond uit de langhuisboerderij. De hoogtijdagen voor de kop-hals-rompboerderij waren tussen 1800 en 1900 (19e eeuw). Door de groei van de landbouw (meer koeien) ontstond er behoefte aan meer

Langhuisboerderij bij Warten

opslagruimte voor hooi en een efficiënte bedrijfsvoering. Er ontstonden grotere en anders ingedeelde boerderijen. Door import van hout uit de Baltische staten en Noorwegen werd het mogelijk grotere, hogere schuren te maken. Zo ontstond een nieuw type schuur, waarbij opslag van hooi, werkruimte en stal werd gecombineerd. Voor of in deze schuur creëerde men woonruimte, waardoor kop-hals-romp- en later de stelpboerderijen ontstonden. De koeien staan nog steeds in de Friese stal, in een enkele rij, met de kop naar de muur.

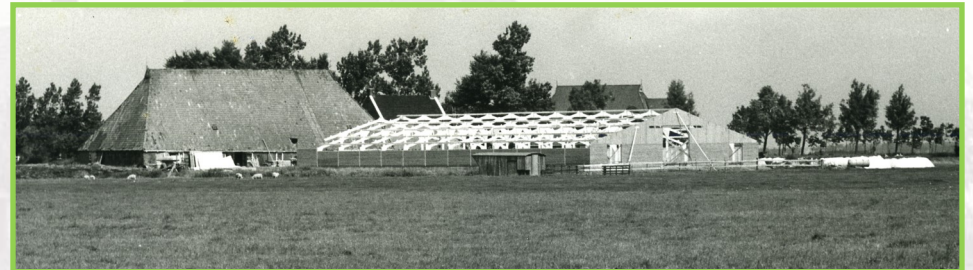

Gelede boerderij, in 1914 nu Landbouwmuseum

De opvolger was de stelp die vooral in de periode 1890-1940 werd gebouwd. Het belangrijkste verschil is dat bij de stelp onder hetzelfde dak wordt gewerkt en gewoond. Soms geeft de kleur van de dakbedekking het onderscheid aan: rode pannen voor het bedrijfsgedeelte en blauwe pannen voor het woongedeelte. De stelp is vaak eenvoudiger van opzet en daardoor goedkoper in bouw en onderhoud. De voornaamste woonvertrekken en de melkkelder liggen direct achter de voorgevel. De schuur is in opzet dezelfde als bij de kop-romp- en de kop-hals-rompboerderijen. Ook hier is sprake van een Friese stal.

Innovaties

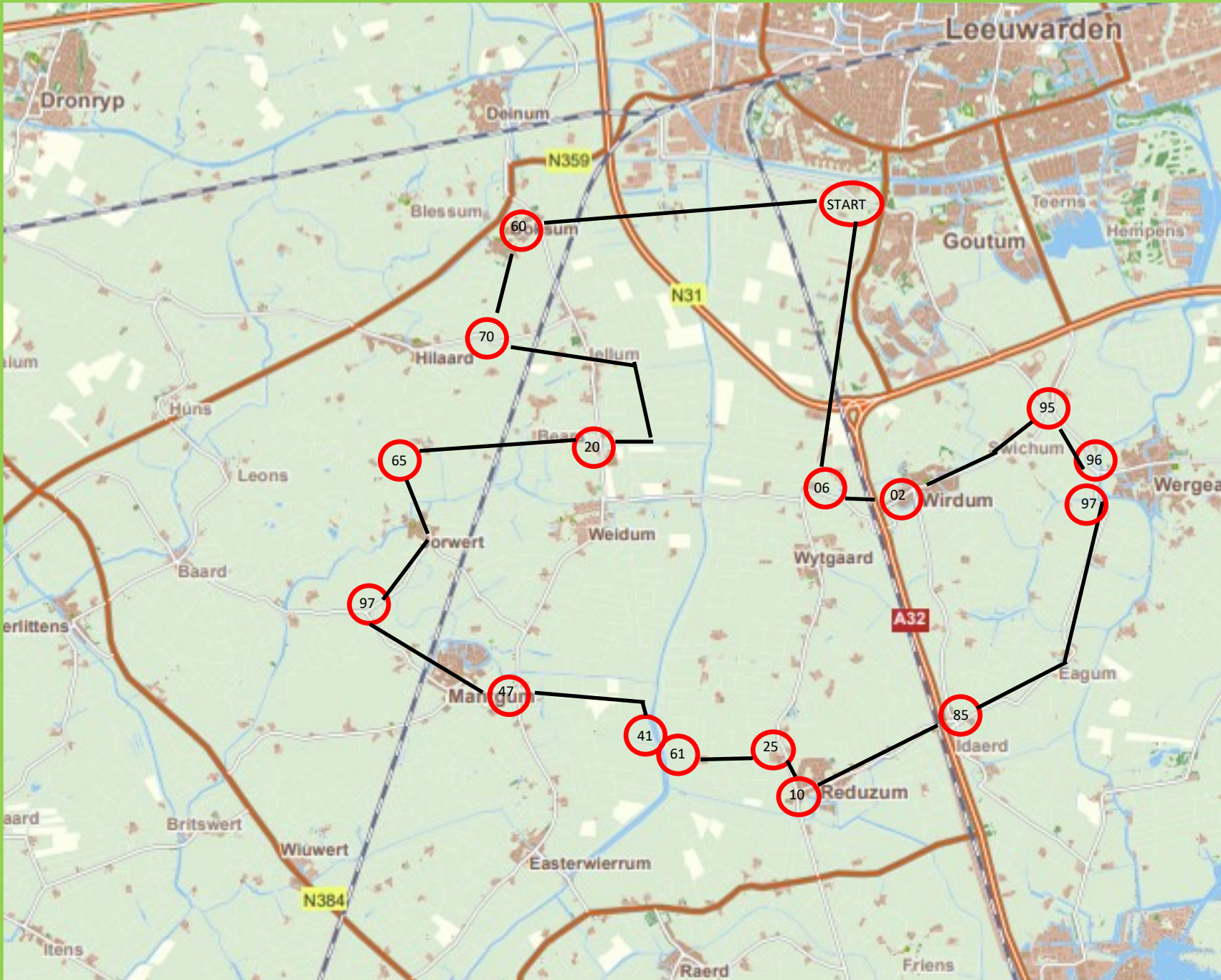
Begin 1900 kwamen er innovatieve experimenten zoals de gelede boerderijen en het Amerikaanse type. In deze modellen was veel aandacht voor hygiëne, ventilatie en arbeidsverlichting. Ze bleken niet allemaal succesvol en kregen na de Tweede Wereldoorlog snel nieuwe opvolgers. Sommigen kregen al een Hollandse stal, een dubbele rij waarbij de koeien met de koppen naar elkaar toe staan met een voergang ertussen. Later werd deze stal hier en daar ook in oude boerderijen aangebracht en soms in een apart gebouw ernaast.

De bouw van een nieuwe ligboxenstal

Ligboxenstal

Rond 1965 kwam de ligboxenstal op, de koeien lopen los en halen zelf hun eten bij het voerhek. Ze worden gemolken in een doorloopmelkstal, waar ze ook zelf naar toe lopen. De boer kan met de trekker door de stal rijden om de koeien te voeren. Behalve de ligboxenstal komen er bijgebouwen: zoals werktuigbergingen waar de trekkers en grote machines in kunnen, de mest silo om de gier in te bewaren, de betonnen sleuf silo en soms een cilindervormige torensilo. Ook kwamen er windmolens op het erf om energie mee op te wekken. Vanaf de jaren 2000, in een nieuwe golf van schaalvergroting, bouwen veel boeren een nieuwe grotere (mega)stal naast de oude.

KNOOPPUNTEN

Volgorde

Start,
 06, 02,
 95, 96,
 97, 85,
 10, 25,
 61, 41,
 47, 97,
 65, 20,
 70, 60,
 34 / Start